

УКРАЇНСЬКІ НАРОДНІ ІГРИ ЯК СВДЧЕННЯ ДАВНОСТІ ЯЗИЧНИЦЬКИХ ОБРЯДОВИХ ДІЙСТВ

Сергій Мудрик¹, Ірина Кліш¹, Едуард Навроцький¹, Андрій Гаврилюк¹

¹ Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, Луцьк, Україна, vovchusko08@ukr.net.

<https://doi.org/10.29038/2220-7481-2018-03-36-40>

Анотації

Щодо проблеми ставиться питання про недосліджену сторону трансформації рухливих ігор із ритуально-обрядових дійств в народні ігри. Як саме у народній грі збереглися приховані обрядові дійства з прадавніх часів на українських землях? Як саме людина минулого за допомогою ігрових рухових дій намагалася вплинути на сили природи. Як у прадавні часи людина, будучи об'єктом впливу навколишнього середовища, розпочала будувати себе й свою ігрову історію? Чому в народних іграх, що збереглися до наших днів, приховуються магичні рухи обрядових дійств давніх українців, у яких простежуємо міфи, легенди, перекази, стосунки, працю, військові події. **Мета роботи** – з'ясування передумов походження народної гри та спроба зрозуміти бачення світу давніх слов'ян за допомогою рухових дій. У **викладі основного матеріалу** розглядаємо трансформацію ритуально-обрядового ігрового дійства в народні ігри як явища цілісного й універсального продукту, як центру конструювання відносин колективу з природою. Викладено світобачення давніх слов'ян, а саме: як за допомогою руху в грі людина минулого бажала вплинути на сили природи; яким чином рух поєднував міфи, легенди, перекази в ритуально-ігрових дійствах; у яких теперішніх іграх приховано міфічні ритуально-обрядові дійства, що з плином часу перебудувалися в народні ігри та забави. Подано гру як засіб регулювання, збереження, відтворення й розвитку загальнолюдських стосунків і цінностей у соціокультурному просторі. У **висновку** констатуємо взаємозв'язок ритуально-обрядових рухових дій давніх українців із силами природи та трансформацію цих дій (із плином історичного часу) у народні ігри, що є залишками міфічного бачення світу давніх українців.

Ключові слова: міф, світобачення, віра, гра, ритуал, дійство, рух.

Сергей Мудрик, Ирина Клиш, Эдуард Навроцкий, Андрей Гаврилюк. Украинские народные игры как свидетельство давности языческих обрядовых действий. *Относительно проблемы* ставится вопрос о неисследованной стороне трансформации подвижных игр с ритуально-обрядовых действий в народные игры. Как в народной игре сохранились скрытые обрядовые действия с древнейших времен на украинских землях? Как человек прошлого с помощью игровых двигательных действий пытался повлиять на силы природы? Как в древние времена человек, будучи объектом воздействия окружающей среды, начал строить себя и свою игровую историю? Почему в этих играх, сохранившихся до наших дней, скрываются магические движения обрядовых действий древних украинцев, в которых прослеживаются мифы, легенды, предания, отношения, труд, военные события? **Цель работы** – выяснить предпосылки происхождения народной игры и понять видение мира древних славян с помощью двигательных действий. В **изложении основного материала** рассматривается трансформация ритуально-обрядового игрового действия в народные игры как явления целостного и универсального продукта, как центра конструирования отношений коллектива с природой. Изложены мировоззрения древних славян, а именно: как с помощью движения в игре человек прошлого хотел повлиять на силы природы; каким образом движение совмещало мифы, легенды, предания в ритуально-игровых действиях; в каких нынешних играх скрыты мифические ритуально-обрядовые действия, которые с течением времени перестроились в народные игры и забавы. Подается игра как средство регулирования, сохранения, воспроизводства и развития общечеловеческих отношений и ценностей в социокультурном пространстве. В **заключении** констатируется взаимосвязь ритуально-обрядовых двигательных действий древних украинцев с силами природы и трансформация этих действий (с течением исторического времени) в народные игры, являются остатками мифического видения мира древних украинцев.

Ключевые слова: миф, мировоззрение, вера, игра, ритуал, действие, движение.

Serhiy Mudryk, Iryna Klish, Eduard Navrotskyi, Andrii Havryliuk. Ukrainian Folk Games as Evidence of Ancientness of Pagan Ritual Ceremonies. In *raising of the problem* the question about the unexplored side of the transformation of active games from ritual and ceremonial actions into folk games is put. As exactly in a folk game the hidden ceremonial actions were saved from the ancient times on the Ukrainian territory. As exactly the man of the past tried to influence on forces of the nature by means of playing active actions. As in the ancient times a man, being the object of the influence of the environment, began to build himself and his playing history. Why the folk games, that have

remained till now, contain magic motions of ceremonial actions of the ancient Ukrainians, where myths, legends, narrations, relations, labour and military events are traced. *The aim of the work* consisted in finding out of the pre-conditions of the origin of the folk game and clarification of the vision of the world of ancient slavs by means of active actions. In the *summary of the main material* it is said with the transformation of ritual and ceremonial game show into folk games as phenomenon of holistic and universal product, as the centre of constructing relations of the collective with nature. The outlook of the ancient slavs is outlined, namely how by means of movement in the game the man of the past wanted to influence the powers of nature; how movement combined myths, legends and tales in ritual-game shows; in what modern games mythical ritual ceremonies are concealed, which with the passage of time were rebuild into folk games and entertainment. The game is regarded as the means of regulation, preservation, reproduction and development of human relationships and values in social and cultural area. *In the conclusion* the relationship of the ritual and ceremonial active actions of the ancient Ukrainians and of forces of the nature and also transformation of those actions (over historical time) into folk games is stated, and which are the remains of the mythical vision of the world of the ancient Ukrainians.

Key words: myth, vision of the world, faith, game, ritual, action, motion.

Вступ. Кожна соціальна група, народ, нація, має свій духовний ігровий світ, який акумулює багатотомову історію.

Народні ігри своїм корінням сягають у часи прадавньої міфології. У ті часи вони були не пізнавально-теоретичні, а соціально-практичні, спрямовані на забезпечення єдності колективу. Будь-яка міфологія підкоряла й формувала сили природи за допомогою уявлення [1, с. 43–59]. Формою такого освоєння дійсності можна назвати ритуально-обрядові ігрові дійства.

Гру досліджують учені багатьох наук. Але саме народну рухливу гру, її витоки, світобачення в ній та перебудову взагалі не розглядають, в основному розглядають як чинник оздоровчого й розумового розвитку, як необхідність поповнення рухового досвіду підростаючого покоління. Про окремі аспекти народної гри йдеться в працях О. Воропая (1993), А. В. Цьося (1994), Г. В. Воробей (1997), В. Ф. Давидюка (1997), В. І. Левківа (1998), О. Л. Івановської (2002), В. Скуратівського (1987, 1992, 1993, 1994, 2003), Т. Вакулєнко (2003), С. П. Павлюка, М. Г. Жулинського, Г. М. Сторчевої, О. О. Кулика (2006), Л. Волошко (2007), О. Черьомухіної (2008). Вони описують ритуально-ігрові дійства, за допомогою яких здійснюється процес прилучення людини до культурної спадщини українського народу, спрямовані на утвердження людських бажань й організацію колективних дій, на навіювання як почуття єдності між членами колективу, так і почуття гармонії зі світом у цілому [1, с. 44].

До цього часу історії появи, розвитку, становлення та збереження народних рухливих ігор у соціокультурному просторі, перетворення їх із ритуально-обрядових ігрових дійств у рухливі ігри ніким не розглядалися. Як саме людина минулого за допомогою ігрових рухових дій намагалася вплинути на сили природи.

Тому дослідження історії походження народних рухливих ігор дадуть нам можливість зрозуміти бачення світу давніх слов'янських племен, які заселяли українську територію. Збагнути, яким чином рух поєднував міфи, легенди, перекази в ритуально-ігрових дійствах та трансформувався в народні ігри. Чому найважливішою особливістю міфологічного мислення, яке, зокрема, виражалося в ігрових рухових діях, було нерозривно пов'язано в ньому об'єктивного й суб'єктивного [2].

Мета роботи – на основі аналізу науково методичної літератури та психолого-педагогічних спостережень за ритуально-ігровими дійствами й народними іграми з'ясувати передумови походження народної гри.

Виклад основного матеріалу. У кожного народу було своє бачення явищ природи й людини в ній. Про це свідчать археологічні розкопки, фольклорний матеріал, міфи, легенди вірування, які збереглися до наших часів. Віра слов'ян полягала в обожненні природи, у визнанні мислячої людської сили за предметами і явищами зовнішньої природи, поклоніння сонцю, небу, воді, землі, деревам, птахам, тваринам, каменям і в різних віруваннях, святах й обрядах, що створюються на підставі обожнення природи.

Із переходом до землеробства людина родового суспільства потрапляє в повну залежність від сил і стихій природи. Грунт, опади, зміна пір року та ін. – усе це має для неї життєво важливе значення, оскільки здебільшого визначає результати її діяльності. Тому центральними образами в міфології цього періоду, а отже, і в ігрових рухах з'являються постаті антропоморфних богів, які уособлюють собою різні сили й стихії природи. Людина стає об'єктом впливу різних міфічних сил, будує себе та свою історію. Багато народних ігор відображають архаїчні ритуально-ігрові дійства старої обрядовості,

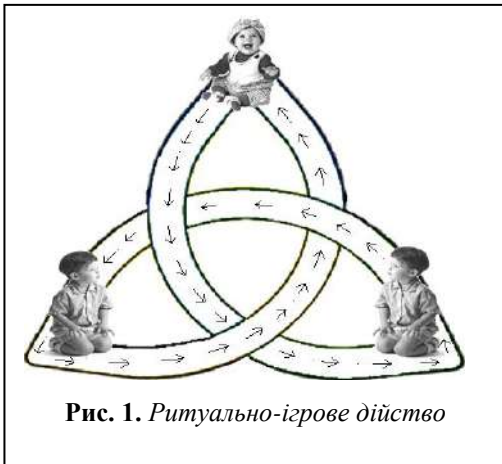

Рис. 1. Ритуально-ігрове дійство

«У довгі лози
Пасли хлопці кози.
А дівчата-козенята,
Та й померзли ноженята.
Ой, дівоньки гожі,
Кидайте ті кози.
В кривім танцю походжаймо
Та ніженьки зігриваймо.
Ой кривого танця
Та не виведу кінця.
Треба його виводити,
Кінець йому знаходити» [10, с. 35].

Або: Кривого танця Йдемо,
Кінця му не знайдемо:
То вгору, то в долину,
То в ружу, то в калину.
А ми кривому танцю
Не введемо концю.
Бо його треба вести,
Як віночок плести.

особливо у весняному циклі, у яких приховуються магічні рухи з поєднанням міфологічних образів. У минулому майже всі ритуально-обрядові ігри супроводжувалися магічними дійствами. Так звана гра «Кривий танець», яким майже завжди розпочинаються весняні ігри. На нашу думку, це може вказувати на хронологічну першість цієї гри, бо вона підкреслює глибину її примітивності у русі. Але в самому дійстві приховується глибокий зміст бачення світу.

Учасниці гри – дівчата, узявшись за руки, ланцюжком бігають між трьома позабиваними в землю кілками або між трьома посадженими дітьми (рис. 1), виробляючи різні зигзаги й викрутаси з простою піснею (співають усі учасниці гри), яка повторюється без змін:

Первісна ж вага лежить, очевидно, не в тексті, не в пісні, а в русі та в учасниках дійства. Його головне завдання – підняти настрій, розбудити життєву енергію, вплинути на природні сили, спрямувати силу до життя. По-друге, кожне ритуально-ігрове дійство первісного колективу пов'язане з міфом, зі здійсненням почуттів, бажань, переживань, надій, зі зв'язком із цілим світом. Це своєрідне бачення світу древніх слов'ян про навколишню дійсність, у якому реальне переплітається з уявним. Характерною особливістю української міфології є пантеїзм, за яким Бог ототожнюється з природою.

У більшості народних ігор простежуємо віру древніх слов'ян, яка відображає світобачення світу. Так, розташування в грі «Кривий танець» трьох, на певній відстані один від одного, посаджених дітей можуть вказувати на божественний принцип триєдності світу (великі або малі триглави), а саме:

– вказувати на наявність головних богів Великого Триглава (рис. 2) – Сварога (могутній владика світу, Бог вогню, навчив людей користуватися металом), Перуна (наймогутніша сила неба й землі, блискавки та грому), Світовиди (Святовит, Свентовит – бог неба й небесного світла) [5; 8; 9]. Про головних богів давніх українців оповідається в «Бояновім гімні»:

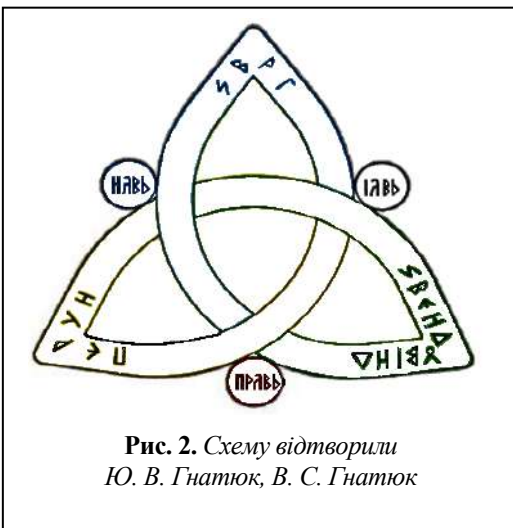

Рис. 2. Схему відтворили Ю. В. Гнатюк, В. С. Гнатюк

Главу перед Триглавом схилите!
Так ми починали
велику славу Йому оспівувати,
Сварога – Діда Богів вихваляли,
що чекає нас.
Сварог – старший Бог Рода Божого
і роду всьому – джерело, що вічно б'є...
І Громовержцеві – Богові Перуну
Богові битв і боротьби...
І Свентовиту ми славу рекли.
Він є і Правий, і Дійсність Бог!
Пісні співаємо ми Йому,
адже Свентовит – це Світло.

Суть Великого Триглава полягає у взаємодії субстанцій Яви, Прави й Нави (Яв – світ людей і живих істот, Прав – світ богів, Нав – світ духів та бісів) [7].

Тому місця перебування дітей (нічого не роблять, лише сидять трикутником і спостерігають за рухами дівчат) у ритуально-ігровому дійстві свідчить про символізм уявного бачення давніх слов'ян і поклоніння головним богам. А молоді дівчата, бігаючи ланцюжком між дітьми, очевидно, відтворювали потік річки. Вода обожнювалася нашими предками, оскільки вона є цілющою, очищаючою, родючою силою природи, життєвою енергією. Недарма в народі кажуть: «Жива Вода». Тому таким дійством дівчата вшановували Дану (Богиня Води, непорочна діва й мати всього живого, Богиня родючості [5; 8]):

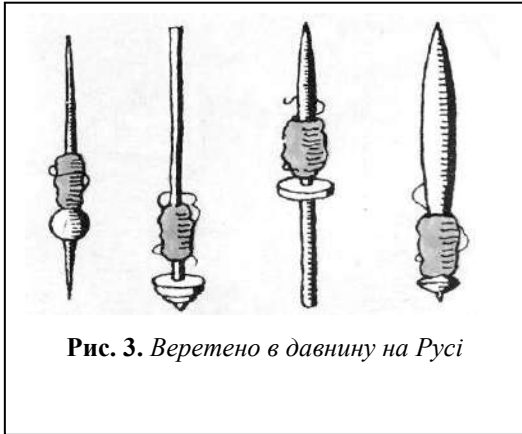

Рис. 3. Веретено в давнину на Русі

– указувати на вшанування в ритуально-ігровому дійстві Богині Мокоши (згадується в списку князя Володимира в «Повісті временних літ»), яка займається рукоділлям – пряде нитку, із якої потім робить тканину. За переказами, саме Мокоша пряде нитку життя. Тому, мабуть, посаджені діти, або, замість них, устромлені в землю кілки символізують веретено (рис. 3), а дівчата, бігаючи поміж них, щоб виткати тканину, прядуть нитку життя. Як єдине Жіноче божество Мокоша, напевне, була й покровителькою інших сфер жіночої діяльності. Через це її шанували, бо ми бачимо в образі Мокоші відгомін стародавнього культу Великої Богині-Матері, яка ще й уважалася Богинею долі [11]. Серед українського жіноцтва культ Мокоші був настільки сприйнятливим, що він зберігався довгі століття;

– може вказувати на присутність у ритуально-ігровому дійстві Великого Триглаву Часу (Род, Рожаниця, Лада) річного календаря давніх українців, які протегують певним періодам року – весні, осені, зими. Діти символізують пори року, а дівчата, рухаючись між дітьми в Лади (матір усіх місяців у році, слов'янська богиня краси і любові), випрошували красу, почуття, кохання, пристрасть. У богів Рода та Рожаниці плодючості й продовження роду [5; 8].

Словесний текст, який зберігся до наших часів, з'явився, очевидно, пізніше, із приходом християнства. Християнська віра поступово витіснила язичницьких богів наших пращурів. Тому з плином часу ритуально-обрядове дійство трансформувалося в народну гру-забаву (заплутування своїх слідів для ворогів).

Природа була культом релігій, слов'янської зокрема. Особливою характерною рисою слов'янських вірувань був їх зв'язок із землею. Слов'яни віддавали особливу пошану водам, річкам, криницям, полям, лісам, тваринам. Кожне урочище мало своїх богів, кожна околиця оповита повір'ями про русалок, водяників, лісовиків тощо. Підтвердженням цього – низка ігор, у назвах яких збереглися історія й традиції.

Видатний український фольклорист В. Давидюк «організовував і провів експедиції селами Волинської, Рівненської, Тернопільської, Хмельницької, Житомирської, Закарпатської, Івано-Франківської областей в Україні, Брестської в Білорусі, Білостоцького воєводства в Польщі» [13]. Він зібрав багатющий матеріал звичаїв та традицій народу, які передавались із покоління в покоління протягом багатьох століть.

У фольклорно-діалектичному збірнику «Поліська дома» [12] оповідається про народні звичаї й традиції поліського краю на Волині. Зокрема, описується Русальний тиждень, у якому ритуально-ігрові дійства повною мірою відображають бачення світобудови, що поєднує реальне з уявним. Образ русалки був пов'язаний з душами померлих, із водою та рослинністю, що поєднує риси водних духів.

Ритуально-обрядові ігрові дійства проводів русалок на Поліссі були в активному вжитку ще наприкінці XIX ст. В останній день свята обиралися 2–3 найгарніші дівчини (русалки – божества, істоти слов'янської міфології, водяні духи жіночої статі) [5; 9], розпускали їм волоси й прикрашали їх запашним зіллям, квітами та травами. Вони ховалися біля річки або озера в кущах або в очереті й підстерігали тих, хто опиниться біля водойми. За 50 м від них натягувалася мотузка довжиною не менше ніж 30 м на висоті до 40 см від землі. Інші гравці обрядового дійства гуляють біля водойми. Із засідки вибігають «русалки» та починають їх ловити. Обов'язковим елементом гри було добігти до мотузки й перечепитися за неї та зробити перекид [12], тобто не бути спійманими «русалками». Ті, кого спіймали, вибувають із гри (за міфологією спійманих парубків можуть залоскотати на березі річки та заманити його у вир чи безодню свого водяного царства). Очевидно, що в давні часи в цьому обрядово-ритуальному дійстві спіймані цілий рік не мали право близько підходити до водойми, бо на них можуть чекати великі неприємності (русалки залоскотують до смерті або затягнуть у вир).

В іграх «Мара», «Відьма», «Танець горбатого діда», «Дідух», «Леля» та в багатьох інших відображені міфічні образи, які проявлялись у минулому через систему обрядових дійств, що максимально наближало людину до природи.

В іграх «Огірочки», «Горошок», «Просо», «Сіяння маку», «Петрушка» «Жнива», «У конопель», «Горішок» також відчувається прадавній імітаційний акт сільськогосподарських робіт, який відбувався, мабуть, у дуже тісному зв'язку з магічними діями, виконуваними старшими людьми, перш ніж перейти на ігри підлітків. У минулому такі обрядові дійства проводились з початком сонячного року й проходили через весь господарський сезон. За допомогою їх людина минулого намагалася розбудити, зміцнити та розвинути себе, вплинути на природні явища, корисні й потрібні їй, а також нейтралізувати ворожі й шкідливі.

Міфологічні образи давніх слов'ян в обрядово-ігрових дійствах – це особливе бачення світу, у якому реально зливається з фантастичним.

Висновки. Життя, близьке до природи, започаткувало виникнення самобутніх і неповторних народних ігор. Особливо ті ігри, які супроводжували наших предків на кожному місці й у кожному часі – у праці, на родинних святах, у релігійних обрядах, під час військових походів, перемог.

В епоху язичництва ритуально-ігрові дійства були невід'ємною складовою частиною в житті людини. Багато старовини в рухових діях збереглося в народних іграх і забавах, що ведуть нас до початків народної ігрової творчості. Ігровий ритуал був яскравою формою колективного буття людини, що слугувало засобом пристосування до вимог життя з оточуючим навколишнім середовищем. Унаслідок історичного часу обрядово-ігрові дійства поступово перебудовувались у народні ігри, значна частина яких зберегла в прихованому вигляді міфічне бачення світу давніх слов'ян.

Джерела та література

1. Кессиди Ф. От мифа к логосу. Изд 2-е, испр. и доп. Санкт-Петербург: АЛЕТЕЙЯ, 2003. 188 с.
2. Потебня А. Эстетика и поэтика. Москва: Искусство 1976. 616 с.
3. Воропай О. Звичаї нашого народу: етнографічний нарис. Київ: Оберіг, 1993. 589 с.
4. Грушевський М. С. Історія української літератури: В 6 т. 9 кн. Київ: Либідь, 1993. Т. 1. 392 с.
5. Мифы народов мира. Энциклопедия: в 2 т. Москва: Сов. энцикл., 1982. Т. 2. 718 с.
6. Гаврилов Д. Боги славян. Язычество. Традиция. Москва: Рефл-Бук, 2002. 464 с.
7. Гнатюк Ю. Велесова книга. Москва: Амрита-Русь, 2006. 266 с.
8. Войтович В. М. Міфи та легенди давньої України. Тернопіль: Навч. кн.-Богдан, 2005. 392 с.
9. Плачинда С. П. Словник давньоукраїнської міфології. Київ: Укр. письменник, 1993. 63 с.
10. Цюсю А. В. Українські народні ігри та забави. Луцьк: Надстир'я, 1994. 96 с.
11. Сегада С. Український пантеон. Київ: Балтія-Друк, 2013. 184 с.
12. Давидюк В. Поліська дома: Фольклорно-діалектичний збірник. Вип. 1. Луцьк: Волин. облуправління по пресі, 1991. 188 с.
13. Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Давидюк_Віктор_Феодосійович.

References

1. Kessidi, F. (2003). Ot mifa k lohosu [From myth to logos]. Sankt-Peterburh: ALETEIIA, 188.
2. Potebnia, A. Estetika i poetika [Aesthetics and poetics]. M.: Iskusstvo, 616.
3. Voropai, O. (1993). Zvychai nashoho narodu: etnografichnyi narys [The traditions of our people: an ethnographic essay]. K., Oberih, 58.
4. Hrushevskiy, M. S. (1993). Istorii ukrainskoi literatury [History of ukrainian literature]. K.: Lybid, t. 1, 392.
5. Mify narodov mira. Entsiklopediia [Myths of the peoples of the world. Encyclopedia]. M., «Sovetskaia Entsiklopediia», t. 2, 718.
6. Navrilov, D. (2002). Bohi slavian. Yazychestvo. Traditsiia [Gods of the slavs. Heathenism. Tradition]. M., Refl-Buk, 464.
7. Hnatiuk, Yu. (2006). Velesova knyha [Book of Veles]. M., Amrita-Rus, 266.
8. Voitovych, V. M. (2005). Mify ta lehendy davnoi Ukrainy [Myths and legends of ancient Ukraine]. Ternopil, Bohdan, 392.
9. Plachynda, S. P. (1993). Slovnyk davnoukrainskoi mifolohii [Ancient Ukrainian mythology dictionary]. K., Ukrainyskyi pysmennyk, 63.
10. Tsos, A. V. (1994). Ukrainski narodni ihry ta zabavy [Ukrainian folk games and fun]. Lutsk, Nadstyria, 96.
11. Sehed, S. (2013). Ukrainyskyi panteon [Ukrainian pantheon]. K., Baltiia-Druk, 184.
12. Davydiuk, V. (1991). Poliska doma [Poliska doma]. Folklorno-dialektychnyi zbirnyk. Vypusk 1. – Lutsk: Volynske oblupravlinnia po presi, 1991. – 188 s.
13. Material z Vikipedii – vilnoi entsyklopedii. – Rezhym dostupu : https://uk.wikipedia.org/wiki/Davydiuk_Viktor_Feodosiiovych.

Стаття надійшла до редакції 12.04.2018 р.